

Toplanamayan bir Konferans Vesilesiyle: “Ermeni Sorunu” Tarihçisini Arıyor

Oktay ÖZEL*

Son zamanlarda yaşanan gelişmeler ‘Ermeni Sorunu’nu bir kez daha gündemin merkezine oturttu. Tehditler ve baskılar yüzünden toplanamayan “Osmanlı Ermenileri” konferansı vesilesiyle yaşanan tartışma meseleyi iyice kördüğüm haline getirdi. Herşeyden önce tarihsel bir yaşanmışlık olan bu sorun üzerinden aşırı ölçüde hassaslaşan ve siyasallaşan ortam, dikkatleri ne yazık ki tekrar ikincil ve popüler olana ve alana taşıdı.

Bu sağlıksız ortamın yalnızca tarihçinin gündemini belirlemekle kalmadığı, daha da önemlisi, onun dikkatini ve mesleki refleksini de ciddi bir şekilde dağıtmaya başladığı görülüyor. Ne yazık ki hakim gündem artık “tarihçi”nin gündemi değil. Üstelik, tarihçi gündemi peşinden sürüklenme gücüne de sahip değil. Aksine, önüne sürülen gündemin veya medyanın belirlediği parametrelerin çerçevesine hapsedilmeye çalışılıyor. Ne demek istediğimi daha iyi anlatabilmek için şu örneklerle bir bakalım:

Bir zamanlar üniversitede hocalık yapan, ASAM’ın kurucularından ve yeni siyasetçi adayı, ‘stratejist’ köşe yazarı Ümit Özdağ yapılamayan Boğaziçi konferansı örneğinde, resmi yaklaşımların dışında konuyu ele almaya çalışan tarihçi ve sosyal bilimcileri İstiklal Savaşı’nın “işbirlikçi 150’likleri”ne benzeterek “milli tiksinti ve aşağılama ile anarak” şunları söyleyebilecek kadar ileri gidebilmektedir: “Ermenicilerin gerçek niteliği ortaya konulmalı ve onlara öyle davranılmalıdır. Bu davranış aşağılama, küçük görme, görmezlikten gelme, küçümseme, tiksinti ve gerekir ise en ağır şekilde milli zeminde hakaret etme olmalıdır.” Esasen Türk hukuk sisteminin de “bu davranış bütünü

* Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü

emrettiği”ni belirten Özdağ, Yargıtay’ın bir kararına atıfla, Türklüğün manevi değerler ve ulusal çıkarlarının “Türk milleti tarafından, Türk evladının vatan ve millet sevgisine emanet olun”duğunu söylüyor (*Akşam*, 1 Haziran 2005).

Bu sözler, bir demokraside tahayyül edilebilecek en vahim suçlama, düşünülebilecek en ağır hakaret ve en ucuzundan bir hedef gösterme örneğidir. Her ne kadar bu ülkede bunlara herkes alışık ise de, şahsen ne benim ne de anılan konferans katılımcılarının hiç birinin üzerine alınamayacağı bu düzeysiz ve fakat o derecede tehlikeli sözler, ne yazık ki tam da farklı düşünen tarihçi ve sosyal bilimcileri hedef haline getirmektedir.

Medya dünyasının ‘saygın’ ve ‘akıl’ isimlerinden olup yine aynı konferans katılımcılarının bir kısmının bilimsel kişilik ve çalışmalarına yazı ve programlarında sıkça övgüyle atıfta bulunan Taha Akyol da ne yazık ki suçlama kervanına hızlıca dahil olmaktan geri durmamıştır. Peş peşe kaleme aldığı iki yazısında “tek taraflı” ve “karşıtlarını dışlayan!” bu konferansı mahkûm edip “bilim dışı” bulmuştur (Tıpkı YÖK’ün de hatırlatma gereği duyduğu gibi). Ardından, düzenleyici ve katılımcılara “etik ve üniversiter” görevlerini hatırlatarak bir öneride bulunmuştur: a) Bir bildiri yayımlayarak, malûm tutumlarından dolayı İsviçre ve malûm parlamentoları kınayınız, b) bildirimizde Ermeni diasporasını da suçlayınız, ve c) Avrupalı siyasi organları bu konuda siyasi kararlar almaktan sakınmaya davet ediniz! (*Milliyet*, 27-28 Mayıs 2005). Akyol’un yazısının genel havasındaki anılan tarihçilerin ancak bunları yaptıkları taktirde “maşeri vicdanda aklanabilecekleri” iması yeterince açıktır. Bunun Türkçe tercümesi şudur: bir hata yaptınız, millete ve ülkeye karşı suç işlediniz, ancak sizlere son bir şans veriyoruz. Nedir bu? Her akli başında tarihçinin tam da kaçınmaya çalıştığı şey: Ermeni sorununu tekrar yüksek ve güncel siyasetin yörüngesine oturtmak.

Bir başka gazetede köşesinde Ermeni sorununun bilhassa siyasi, psikolojik ve hukuki boyutlarının ülkemizdeki en büyük ve yanılmaz ‘otoritesi’ edasıyla yazsa da, yazdıklarının içeriğini her zaman dikkatle takip ettiğim, benzer bir vesileyle bir kaç yıl önce yine bu dergide yayımlanan bir açık mektupta seviyeli tartışma hakkını bir medya saldırganına karşı savunduğum, emekli büyükelçi Gündüz Aktan kendi meşrebince ve ‘zekice’ bir mantıkla yine aynı konferansın düzenleyici ve katılımcılarının niçin ve nasıl “hain” olarak değerlendirilebileceğini izah etmeye girişmekten kendini alamamıştır (*Radikal*, 28 ve 31 Mayıs 2005).

Nihayet, varoluşunun ve medyada sürdürdüğü yazı hayatının merkezine aldığı ‘yurtseverliği’ni her yazısında coşkun bir dille ortaya koyan ve son tartışmada Osmanlı Ermenileri hakkındaki konferansın düzenleyici ve katılımcılarını suçlama ve mahkum etme hususunda seviyeyi bir yazara yakışmayacak derecede düşüren, bu arada bilerek yahut bilmeyerek eşsiz bir megalomani örneği veren yazar Nihat Genç’in de (*Akşam*’daki yazılarına bakınız), nihayet hep dillendiregeldiği geniş kitlelere

ulaşma arzusunu gerçekleştirme imkânını yine kısmen tarihçiler ve Ermeni sorunu üzerinden bulması feleğin tarihçilere sunduğu garipliklerden bir başkasıdır.

Bu örneklerden de görüldüğü gibi, konunun medya üzerinden tartışılmasına hakim olan dil ve üslup da tarihçinin kendi dikkatli, titiz diline neredeyse hayat hakkı tanımıyor. Belki de bu yüzden, söz konusu gerçekleşmemiş konferans tartışmalarından geriye “arkadan hançerleme” ve “hainlik” suçlamaları, “karşıt görüştekiler”in niçin davet edilmediği sorusu, konferansın düzenleyicilerinden Halil Berktaş’ın “biz amacımıza ulaştık!” şeklinde medyaya taşınan sözleri, Murat Belge ismi etrafında yaratılan tartışma ve nihayet kendi deyimiyle Nihat Genç’in meselenin orta yerine “bomba” gibi düşmesi (!) babından bir şeyler kaldı. Kötü niyet, haksız yargılama, bol provakasyon ve dezenformasyonun ürettiği bu manzaradan tarihçiye anlamlı bir gündem çıkmayacağı açıktır.

Son yıllarda bu mesele üzerinde tarihçinin konumu, katkısı ve gündemi hakkında dile getirilen en anlamlı değerlendirmeler de bu arada büyük ölçüde dikkatlerden kaçtı. Ne Stefanos Yerasimos’un 1915’i herkesten evvel Türkiyeli tarihçilerin incelemesi gereğine dikkat çekmesi, ne Şükrü Hanioglu’nun bugünkü Türkiye’nin “Ermeni sorunu”nu tarihçilerin çözemeyeceği, dolayısıyla tarihçilerden imkânsızın istenmemesi gerektiği, ve bu bağlamda tarihçiler kendi kulvarlarında mesleklerinin gereğini yaparken, güncel çözüm hususunda asıl inisiyatifin siyasetçilerde olması gerektiği yolundaki uyarıları, ne de Mete Tunçay’ın mevcut ortamda bu meselenin tarihçilerce tam anlamıyla çalışılabilecek vasatın olmadığı, dolayısıyla işi biraz da zamana yaymak gerektiği şeklindeki değerlendirmeleri siyasetçilerin ve medyanın belirlediği gündemin önüne geçebildi.

Türkiye’nin resmi söylemi etrafında şekillenmiş belli bir bakış hem kamuoyunu hem de tarihçileri uzun süredir esir almaya çalışıyor, ve ne yazık ki, farklı ve/veya alternatif yaklaşımlara, incelemelere ve yorumlara hayat hakkı tanımıyor. Bu güncel sorunun tarihsel boyutunun tarihçiler için meşru bir araştırma ve inceleme alanı olduğuna yönelik inancın tamamen ortadan kalkması tehlikesiyle karşı karşıyayız. Tarihçilere kendi mesleklerini nasıl yapacaklarını öğretme konusunda gerek siyaset kurumunda gerekse medyada şaşırtıcı bir rahatlık ve özensizlik gözleniyor. Bir gazetede köşe yazarı, romancı ya da öykücünün tarihçiliğe soyunması neredeyse günün normu olmuş bulunuyor.

Tarihçilerin konumuna gelince, Ermeni sorunu konusunda tarihçilerden gelen farklı değerlendirmelerin geniş kamuoyunun kafasını daha da karıştırdığı açık. Sorun bu farklılığın bir dereceye kadar doğal ve hatta kaçınılmaz olduğunu anlatabilmekte. Hanioglu’nun dikkati çektiği bilimin, bilhassa da tarihçiliğin ve tarihsel bilginin doğasına yönelik egemen anlayış ya da beklentilerin kısa sürede normal mecrasına oturmasını beklemek mümkün değilse de, bu arada tarihçinin araştırma konusu, nesnesi

karşısındaki standart mesleki refleksi bahsinde net bir tavır belirlemesi ihtiyacı ortadadır. Bu ihtiyacın, tartışılan Ermeni sorunu konusunda da her şeyden önce bizzat tarihçilerce teslim edilmesi ve gereğinin sükunetle yapılması her zamankinden daha fazla önem kazanmaktadır. Bu temelde tarihçi kendi gündemini hiç bir baskı altında kalmadan, mümkün olduğu kadar açık ve net bir şekilde belirleyebilmelidir.

Böyle bir yaklaşımın metodolojik ve pragmatik öncelikleri konusunda tabii ki çok şey söylenebilir. Ancak, belki de üzerinde ilk mutabık kalınması gereken husus, tarihçilerin giderek sağlıksızlaşan atmosfer ve koşullar altında kendilerine “Ermeni sorununun bugünkü haliyle ve tüm siyasi cepheleriyle çözümü” gibi bir hedef belirlememeleridir. Bunun siyaset kurumunun ve diplomasinin öncelikli görevi olduğu unutulmamalıdır. Şükrü Hanioglu’nun yerinde ve zamanında yapılmış uyarısı bu konuda belli bir anlayış birliğinin oluşmasına önemli bir katkı sayılmak gerekir.

Bu durumda tarihçinin yapabileceği ilk şey alan genişletmek değil, aksine belki de alan daraltmak olmalıdır. Tarihçi bugün kendisini çok aşan boyutlar kazanan bu konuda mesleki tanımının içeriğini belki de 19. yüzyılın tarihçilik mesleği sınırlarına daraltmalıdır. Mevcut her türlü kaynağı, belgeyi ve tanıklığı, herhangi birini asla görmezden gelmeyecek, tarihçinin “belgesi” olarak titizlikle ele alıp, inceleyip yine tarihçinin temel sorularına cevap verecek bir olgusal bilgi havuzu inşa etmeyi hedeflemelidir. Okuyucu ve araştırmacıya ne oldu, nasıl oldu, niçin oldu gibi birincil soruların cevabını sunacak güvenilir, kapsamlı bir olgusal temel üzerindedir ki, ancak bizzat tarihçi de dahil, dileyen dilediği yorumu geliştirebilir; ama olguyu görmezden gelemez, ‘belge’ karartamaz. Ve kimse önemli miktarda kaynak arşivlerde bir yerlerde araştırılmayı beklerken, Daşnak ve ATASE arşivi dahil daha birçoğu tam olarak araştırmacıya bile açılmamışken, I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ermeni nüfusunun miktarı, bunlardan ne kadarının göçürüldüğü, bunlardan da ne kadarının ne sebepten öldüğü gibi konularda sonsuz spekülasyon yapma özgürlüğünün yarattığı saçmalıklarla uğraşmaz. Tarihçinin böyle bir özgürlüğü yoktur, olamaz da. Tarihçinin mesleki tepkisi her şeyden önce bunu görmek ve net olarak ortaya koymak olmalıdır.

Ancak böylece, tarihçiler olayın güncel boyutları içinde durdukları yer, aldıkları konularının etkisinde kendilerini tanımladıkları milli, ahlaki, vicdani veya demokratik görev duygusu ve bilincinin mesleki refleksi ikinci plana düşüren etkisinden kurtulabilecektir. Yine ancak böylece tarihçiler hukukçu, psikolog, vs. olmak zorunda hissetmeden birer meslek adamı olarak bir süreliğine de olsa “sadece kendilerinin yapabileceklerini” yapmakla yetinebileceklerdir (üstelik bu ‘yapabilecekleri’nin belki de sorunun kapsamlı çözümü yolunda en büyük ve önemli katkı olma ihtimali de yüksektir). Yirminci yüzyıl tarihçiliğinin, tarihçinin analiz yöntemlerini, araç ve kavramlarını zenginleştiren, ama bir yandan da onu komple bir sosyal bilimciye yaklaştıran bütün ‘kazanımları’nı bir kalemde kenara atmak gibi görünse de, böyle

bir geçici profesyonel alan daraltmanın tarihçi üzerinde zannedildiğinden de fazla rahatlatıcı bir etkisi olabileceğini düşünüyorum. Hatta, ortalıktaki toz duman içinde tarihçinin bu kadarını yapabilmesi bile başarı sayılmalıdır.

Tarihi bugünden ve bugünün konularından yazmanın (ya da yazmaya çalışmanın) da tıkandığı yerler olabileceğini görmek (ve hatta kabullenebilmek), böyle bir yaklaşımın bazan bizzat yaşanmışlık anlamındaki tarihi bırakın anlamayı, çalışabilmeyi bile engelleyebileceğini düşünmek, geçmişteki yaşanmışlığı yazarken kendisi de yazdığı ‘tarih’in özneli arasına girebileceğinin farkında olan bir tarihçi için hiç de zannedildiği kadar zor olmayabilir. Modern tarihçiliğin yaşanmışlık anlamındaki tarihi sanal bir dünyanın keyfe göre ilânihaye değişen, değiştirilebilen ‘sanal tecrübeler’inden birine, yahut da basit bir propaganda faaliyetine indirilmesi ihtimalinin tehlikesini görmek zorundayız. Burada sözünü ettiğim tehlike, yalnızca ‘tarihsel’ değil ‘bilimsel bilgi’nin de iyice araçsallaştırılması, değersizleşmesi, hatta topyekün bir anlamsızlığa dönüşmesi tehlikesidir. Böyle bir durumda geriye görelî açıklayıcılığı olan bir bilgi ve bilme alanı olarak bilimden de, bu düzlemde mesleğini icra eden ‘profesyonel’ tarihçiden de bir eser kalmayacağı açıktır. Tarihçi böyle bir enkazın altında kalmamalıdır.

Bu canalıcı noktalarda ortalama bir tarihçi refleksinin oluşması halinde, Ermeni sorununun tarihsel (ve hatta güncel) boyutlarıyla tartışılmasının önünde çoğu zaman birer tıkaç gibi duran diğer bütün hususlar zamanla ağırlıklarını kendiliğinden kaybedecektir. Bütün arşivlerin istisnasız açılması, ulaşılabilen veya ulaşılabilecek durumdaki kaynak, belge ve tanıklıkların güvenilirlikleri ve sınırları, bu malzemeyle tarihçinin kuracağı en doğru ilişkinin niteliği ve tarihçinin üzerine güncelin yüklediği milli, ahlaki, psikolojik ‘yük’ten nasıl kurtulabileceği, vs. gibi bütün hususlar yukarıda belirtilen esasa dair noktaların yanında ikincil önemdedir.

Kısaca söylemek gerekirse, “Ermeni Sorunu” üzerinden çok yönlü zorluklarla boğuşan, baskılara maruz kalan tarihçinin sorununu yine tarihçi çözebilir; bunu da ancak profesyonelliğini hatırlayarak, tarihçi refleksini her şeyin önüne geçirerek yapabilir. Ancak o zamandır ki, tarihçilik mesleği özellikle bu konu bağlamında ciddi ölçüde kaybettiği meşruiyetini, herşeyden evvel kendisi için, tekrar kazanabilir.

Değerli edebiyatçılarımız Orhan Pamuk da, Alev Alatlî da ve hatta Nihat Genç de, ancak o zaman kendi kulvarlarında profesyonel çizgilerini sürdürürken, memleket meseleleri üzerine birer entelektüel olarak fikir yürütürken meşruiyet alanlarına daha dikkat edebilirler; ya da dikkat etme gereği duyabilirler. Gerçek anlamda entelektüelliğe giden yol belki de herşeyden evvel ve herkes için böylesi bir mesleki farkındalıktan, araçsallaştırılmamış bilgidен, bilgi üretme, bilgilenme ve öğrenme sürecindeki tevazudan geçiyordur, kim bilir.